

F. M. TH. DE LIAGRE BÖHL, *Het tijdvak der Sargonieden volgens brieven uit het koninklijk archief te Nineve* (Mededelingen der Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, Nieuwe reeks, deel 12, no. 8), N.V. Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, Amsterdam, 1949, 52 pp., 4/-.

Die Sargoniede waarvan die titel praat is Sargon, Sanherib, Esarhaddon en Assurbanipal, wie se gesamelike regeringstyd strek van 721 tot 626. Al hierdie vorste van Assirië het 'n belangryke rol in die geskiedenis van Israel gespeel, en almal se name kom dan ook voor in die O.T. (as tenminste, wat ons aanneem, Asnappar in Esra 4:10 Assurbanipal is). Vir die O.T.iese studie is dus kennis van hul regering van veel belang.

Sinds jaar en dag ken ons die annale en ander inskripsies van hierdie vorste. Wat BÖHL ons nou bied, is andersoortige bronne: gegewens uit briewe van en aan die konings. Met behulp daarvan dring mens dieper tot die werklikheid deur as wanneer ons net op die pronkerige opskrifte van hierdie heersers sou let. Ons leer die Assiriese ryk van binne uit ken, en ons verneem hoe agter die uiterlike magsontplooiing innerlik verval voortgegaan het, wat die plotselinge ondergang kort na Assurbanipal se dood verklaarbaar maak.

Op hierdie soektog na die interne aangeleenthede van die Assiriese ryk en die intieme lewe van sy vorste kan mens geen betere gids as BÖHL wens nie. Sy filologiese akribie, sy breë historiese kennis en sy beeldende intuisie maak die studie betroubaar, belangwekkend en boeiend. Ons dink in die besonder aan die tweede gedeelte van die verhandeling, waar die skrywer ons inlei in die bisarre, godsdienshistories uitermate belangryke voorstellings en handelinge in verband met die „substituut-koning”, wat nominaal die plek van die werklike koning (Esarhaddon) ingeneem het, toe op grond van voortekens aan die hemel vir die gesondheid en lewe van die koning gevrees is.

In hierdie tydskrif kan ons nie op velerlei taalkundige en historiese kwessies ingaan nie; ons wil ons daarom bepaal by 'n opsomming van dié gegewens in BÖHL se studie wat van betekenis is vir die kennis van die Bybel. BÖHL stel die vraag: Waarom vind ons in hierdie argief net stukke uit die Eufraat- Tigrisvlakte en die lande ten Noorde en Ooste daarvan? Die antwoord wat hy gee is eenvoudig en afdoende: omdat alleen hierdie lande in hierdie tyd nog die spykerskrif gebruik het. In die Westelike dele van die ryk en die lande wat daaraan grens is op papyrus of leer geskryf, en daardie briewe het vergaan. Nietemin kry ons heelwat indirekte gegewens vir die geskiedenis van Israel.

Ons dink bv. aan 'n briefskryfster, eggenoot van die paleisargivaris, wat op grond van haar naam Sarai (gespel Sa-ra-a-a) deur BÖHL as 'n Israelitiese beskou word. Haar huwelik met 'n Assiriese amptenaar en

haar aanroeping van Babiloniese en Assiriese gode in haar brief is voorbeelde van die maatskaplike en religieuse assimilasië wat die tien stamme in die ballingskap na betreklik korte tyd laat verdwyn het. Ons moet egter nie vergeet dat die bewys op grond van die naam alleen nie dwingend is nie, te meer aangesien die gebruik, om kinders na groot figure uit die voortyd te noem, in Israel eers gedurende die laaste twee eeue voor Christus aanwysbaar is. Daar is in die O.T. net een Abraham, een Jakob, een Juda; ons moet tot die tyd van die Makkabeë wag om die Joodse naamgewing te kry, wat ons uit die N.T. en Talmud vertrou is.

Verder bestaan daar die vermoede, dat die magtigste vrou aan die Sargoniediese hof, Sanherib se vrou Zakûtu of Naqî'a (die eerste naam is Babilonies, die tweede Wes-Semities; altwee beteken: „die reine”) van Israelitiese herkoms sou wees. BÖHL opper die moontlikheid, dat sy die dogter sou gewees het van die laaste koning van Noord-Israel, Hosea; maar hy erken dat die argumente nie dwingend is nie. Dat die naam van haar suster, Abî-râmi, aan Abram laat dink, ag ons op grond van ons opmerking in die voorafgaande alinea eerder 'n bewysgrond teen dan voor die hipotese.

Op vaster bodem raak ons as daar in een brief sprake is van „Halbisju die Samaritaan”, te meer waar in dieselfde brief ook die naam van die stad Gozan genoem word, volgens II Kon. 17:6; 18:11 'n woonplek van die Noord-Israelitiese bannelinge, benevens twee draers van suiwer Hebreuse name: Neria en Pelatja. Die on-Hebreuse naam Halbisju is 'n bewys van die assimilasië-proses waarvan ons alreeds gepraat het. Of moet ons dink aan samehang met Hebreus *hallamisj*, cstr. *halmisj*, waarin die *m* blykens die Arabiese verwante woord met 'n *b* kan wissel, vgl. *sjèmèsj* en *sjebisim* (Jes. 3:18)?

Verder blyk dit dat die provinsie Samaria aan die Assiriese opperheer gewapende soldate (4, en later 1, word in die desbetreffende lys genoem) en koring moes lewer. Of die uitdrukking „Samaritaan” in hierdie verband 'n lid van die agtergeblewe Israeliete aandui, dan wel 'n man uit die na Samaria gevoerde inwoners van Babel, Kuta, Awa, Hamat en Sefarvaim (II Kon. 17:24), sal moeilik beslis kan word. Uit Esra 4:9 sou mens kan opmaak dat hierdie groepe nog lang hul afkoms bewus gebly het, maar wellic is hulle in die Assiriese administrasie eenvoudig na hul later woonplekke „Samaritane” genoem.

Juda word twee maal genoem. Uiters belangwekkend is die lys van tribuutgelde uit die dae van Asarhaddon:

2 mina goud — Bit-Ammanaia (Ammon)

1mina goud — Mu'abaia (Moab)

10 mina silwer — Ja'udaia (Juda)

... mina silwer — . . . . .

... mina . . . . . — Gublaia (Byblos)

he: die stadhouders van die koning, my heer, gestuur.”

BÖHL merk op dat die 10 mina silwer van Juda waarskynlik ook in hierdie tyd, soos later onder die neo-Babiloniese ryk, gelyk gestaan het met die een mina goud, wat Moab betaal. Aangesien 'n mina omtrent 1 kg. swaar is, is die hoeveelheid silwer wat vermeld word nie oormatig groot nie. Dit het geen sin om die waarde daarvan in ons teenwoordige munt om te sit nie; 'n konkreter voorstelling kry ons as ons bedink dat mens vir tien mina silwer twintig slawe kon koop (Ex. 21 : 32). Dan lyk die bedrag, ook vir 'n jaarlikse tribuut, baie klein. Die tribuut wat Hiskia aan Sanherib moes betaal (II Kon. 18 : 14) is 3,600 maal groter; selfs as ons die verskil tussen 'n jaarlikse tribuut en die betaling van 'n skatting op eenmaal in die oog hou, bly die verskil opvallend groot. Daarom lyk dit beter, om die betaling van hierdie klein bedrae min of meer „simbolies” op te vat, as 'n konkrete teken van die erkenning van die susereiniteit van die Assiriese koning. Die Judese koning, wat hierdie „geskenk” gestuur het, was Manasse.

Die ander vermelding van Juda (WATERMAN lees *bit-la-û-dî*) is van minder belang. Deur die fragmentariese toestand van die teks kan ons min gevolgtrekkings omtrent die inhoud maak. Vermoedelik dateer hierdie laaste brief uit die dae van Sargon.

Besonder belangwekkend is die brief van die Assiriese offisier Nergal-ballit aan Sanherib: „Aan die koning, my heer, u kneg Nergal-ballit. Heil die koning, my heer! Die Filistyne wat die koning, my heer, in die leër ingelyf en vir my gegee het, staan nou tot my beskikking in Lagis . . . Arbela . . .” (res te fragmentaries om vertaal te word). Tereg noem BÖHL die spelling *Lu-qa-sje* pleks van die gewone *La-ki-su* of *La-ki-sja* (Amarna-briewe) „opvallend”. Die verskille, sowel in medeklinkers as in klinkers, laat mens twyfel of die identifikasie met die Bybelse Lagis wel korrek is, ook al weet ons uit die Bybel, dat Sanherib daar 'n tydlang sy hoofkwartier gehad het (II Kon. 18 : 17). So bly dit ook onseker, of Arbela die bekende Assiriese stad dan wel Erbil in Galilea is — of nog 'n derde, ons verder nie bekende plek.

Ook vir die godsdien van Israel vind ons verskillende belangrike gegewens. Die digterlike beskrywing van die heilstyd, wat aanbreek het met die troonsbeklimming van Assurbanipal, laat BÖHL dink aan die beskrywing van die komende goue eeu deur die profete van Israel: die siekes word gesond, die hongeriges versadig, die nakendes bekleed met feesgewade, vgl. bv. Jes. 35 : 5 e. vv.; 65 : 19 e. vv.

Die beskrywing van die „offerbrand” wat ontsteek word na die begrafnis van die „substituut-koning” en sy paleisvrou: *sjuruuptu sjarpat* kom letterlik ooreen met wat ons oor die begrafnis van Asa lees: *wajjisrefû lô serēfā* (II Kron. 16 : 14, vgl. ook 21 : 19 en Jer. 34 : 5), en bewys nog eens te meer, dat dit geen kremasie was nie; maar ook die opvatting van CURTIS (I C.C.) dat ons hier 'n soort dodenoffer het, lyk ongegrond: die substituut-koning, wat in die plek van die koning ter

dood gebring word, is 'n magtelose, van wie mens niks te vrese of te wagte het nie. Die woord „offer” is hier dus alleen op sy plaas, as die wierookbrand nie aan die dooies, maar aan die een of andere godheid toegebring word. Maar daarvan lees ons niks nie. Dit lyk beter om die wierookbrand op te vat as 'n reinigende en apotropëiese rite, waardeur die deelnemers aan die begrafnis bevry word van die doodsinvloede, waaraan hul tydens die lykplegtighede bloot gestaan het. Later is dan, soos II Kron. 21:19 verraai, die wierookbrand as 'n postuum eerbewys aan die gestorwene beskou.

As substituut-koning word by voorkeur, aldus leer BÖHL ons op grond van die tekste, 'n liggaamlik of geestelik minderwaardige aangestel. BÖHL gee hiervoor 'n tweeledige verklaring: in die eerste plek is daar verband tussen „onnosel” en „onskuldig”: hy wat die skuld van 'n ander dra (die ongeluk wat oor die egte koning sou moet kom is uiteraard as 'n gevolg van skuld beskou), moet self onskuldig wees. Maar daar kom 'n tweede, meer platvoerse oorweging by: in die ou-Babiloniese geskiedenis het dit eenkeer voorgekom dat 'n substituut-koning hom blywend van die regering meester gemaak het. Met die oog daarop was dit veiliger, om 'n minderwaardige as skynkoning en toekomstig offer aan te stel.

Hierdie motiewe lyk heeltemal voldoende. Nietemin moet mens miskien tog ook nog ander voorstellings laat geld. Dit is opvallend dat verskillende van die bou-offers, wat by opgrawings in Palestina gevind is, skelette van liggaamlik minderwaardige persone was. J. SIMONS, *Opgravingen in Palestina*, p. 375 e.v., vermeld dat by meer volke vir die mense-offer fiesiek-minderwaardiges uitgesoek word. Miskien het hierdie gebruik ook 'n rol gespeel by die keuse van 'n persoon as substituut-koning.

Die gedagte, dat die dood van die een persoon as soenmiddel vir die ander kan dien, was ook in Israel nie onbekend nie. Volgens *Labat* (gesitêr na BÖHL, p. 27) is die toevallige, natuurlike dood van 'n hoë amptenaar as soendood vir die Assiriese koning opgevat. Mens sou hiermee enigsins kan vergelyk, dat die onvrywillige doodslaer in die vrystad moet bly tot die dood van die hoëpriester (Num. 35:25), wat blykbaar as soen vir die onvrywillige skuld beskou is. Maar BÖHL bestry die mening van LABAT, en meen dat al die desbetreffende Assiriese tekste spreek van 'n opsetlik aangestelde substituut-koning, wat na 'n skyn-regering van 100 dae ter dood gebring is.

BÖHL self vestig in 'n noot die aandag op die konsekwensies, wat hierdie voorstellingsreeks vir die verklaring van Jes. 53 en die daarmee samehangende stukke sou kan hê. Maar hy merk ook reeds op, dat in Jes. 53 die koningsvoorstelling ontbreek. Dit is 'n baie essensiële punt in die Assiriese rite, wat sonder die fiksie, dat die slagoffer die koning is, sy sin sou verloor. Daarby kom aan die ander kant, dat in Jes. 53

die opstanding en regverdiging van die lydende kneg essensieël is, wat juis weer ontbreek in die Assiriese ritueel. Ook ontbreek daar elke aanwysing, dat die lyde en dood vrywillig ondergaan sou wees, of dat die lyder vir die skuldiges sou gebid het. Kortom, die vraag of Jes. 53 invloed van hierdie gebruik vertoon, kan voorlopig nog nie met stelligheid bevestigend beantwoord word nie. Dit bly nog altyd een van die mees misterieuse hoofstukke van die hele O.T.

Nog 'n kleine taalkundige opmerking. „Mag ek in die plek van my heer gaan” as inleiding van briewe, gerig tot die koning of hoë amptenare, word deur BÖHL verklaar as „Mag ek as plaasvervanger van my heer al die ongeluk en al die gevare dra, wat hom uit die wêreld van demone en towenaars bedreig”. Vir daardie uitdrukking sou mens die Hebreuse wending *bi adōni* kan vergelyk. L. KOEHLER (*Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 1916, p. 26, 27) verwys in verband hiermee na die Georgiese spreekwyse „*scheni tsch'iri me*” „u ongeluk vir my”, wat beteken dat die spreker die ongeluk van die toesproke persoon op hom wil neem. In hierdie verband vermeld KOEHLER I Sam. 25:24, wat die resesent verder, al is daar 'n ander preposisie gebruik, deur II Sam. 14:9 sou wil ophelder. Hierdie verklaring lyk beter as die effens rasionalistiese van I. LANDE op p. 16-19 van haar nuttige en boeiende studie *Formelhafte Wendungen der Umgangssprache im Alten Testament*, 1949.

(Die bostaande opmerkings mag as 'n bewys geld, hoe baie daar is in die werk van BÖHL, wat ook vir die teoloog van betekenis kan wees. Daarnaas is daar natuurlik ook 'n ryk oes aan historiese en taalkundige gegewens: rype vrugte van erudisie en aandag, wat die dankbaarheid van die leser verdien.

A. VAN SELMS.